האשה נקנית פרק ראשון קידושין ל.

מסורת הש"ס עם הוספות

ריש מחודרין בפיך. חזור עליהם ורגיל בטומקם שלא יטלך מדם לא תלבוך בדבר אלא שחוזר לומר מיד: אל תומם ותאמר ?. והלא למלמד שכך מצוה ר"ח בלא ה"ג ומפי הרבים ר"ל ע"ש ברש"י ב"ר: אבא לא טעים אומצא ער דמקרי לינוקא ומוסיפה רבה בר רב הונא לא טעים אומצא ער דמייתי לינוקא לבית מדרשא. אמר רב אמי אמר ר' יהושע בן חנניא מאי דכתיב [1] ושננתם לבניך אל תקרי ושננתם אלא ושלשתם [2] לעולם [3] ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בחלמוד מי ידע כמה חיי [4] לא צריכא ליומי. לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה שהיו אומרים וא"ו [5] דרחון חציין של אותיות של ס"ת [6] דרש דרש חציין של תיבות [7] והחגלה [8] של פסוקים [9] כרסמנה חוור מיער ע"ן דיער חציין של תחלים [10] והוא רחום יכפר עון חציו דפסוקים בעי רב יוסף [11] ואי"ו דרחון מרהאי גיסא או מרהאי גיסא א"ל [12] ניחי ס"ת ונימנינהו מי לא אמר רבה בר בר חנה [13] לא זזו משם עד שהביאו ספר תורה ומנאום א"ל אינהו בקיאי בתחילה ויתרות אגן לא בקיאינן בעי רב יוסף והתגלה מהאי גיסא או מהאי גיסא א"ל אביי [14] ושבוגה [15] פסוקים הוו פסוקי ס"ת יחר עליו תחלים שמונה חסר [16] ממנו דברי הימים שבונה. [17] חגי דבנן ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו כתיב שנאמר

מסורת הש"ס עם הוספות

1) [לקמן סא.] טור"ה ר"ל... ב) [שבל כ"ר]. ג) [בכורות כא:] ע"ש [בסוקמת פרשם ומתמה]. ד) ע"ז יט:. ה) [בב"מ מט:]. ו) [נדרים לא.]. ז) [ספרי פ' ואתחנן]. ח) [בתחלתו]. ט) [בכורות ד ע"א].

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה נמי: ב"ל קוים ד"ה לעיל:

תורה אור השלם

1) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: [דברים ו, ז]

עין משפט נר מצוה

עט"ו א פי' ס"ל מס"ל סמלקין סלכו: סמא פשין מ מדים פ"ש פרק ד פרק ה:

תורה אור השלם

א) משלי ו, ד
ב) משלי יב, יא
ג) תהלים כג, ד
ד) תהלים קב, ד
ה) תהלים מה, ג
ו) תהלים קכה, ה

אמור להכמה אחותי את, קרא לבינה מודע [18] לא נתן מפיסא דקרא שתהא ידוע לך: בחכמה [19] בינה בעור. כלומר כשם שם מיחס: תלמידיו של אדם בקרובין כמו שאתה יודעם לך: בחכמה [20] בינה בעור. תלמידיו של אדם בקרובין כמו שאתה יודעם לך: בחכמה [21] בינה בעור. תלמידיו של אדם בקרובין כמו שאתה יודעם לך: בחכמה [22] בינה בעור. תלמידיו של אדם בקרובין כמו שאתה יודעם לך: בחכמה

מגילה נקראת פרק ראשון מגילה ו:

עין משפט נר מצוה

פג א מ״י פ״ח מהל׳ מגילה הל׳ יג סמג עשין תרכ״ה ד טור ת״ח סימן תרפח: סד ב ג מיי׳ פ״ב מהל׳ מגילה הל׳ יג סמג שם טור שו״ע ת״ח סי׳ תלז:

ומתנות עניים מכלל לענין משמח ומשמח זה וזה שיין נלא נהיה הא לתרגין נגמרא הא לענין הספד והתענית זה וזה שיין מכלל דשמחה ומשמחה ליכא דע״כ לא תניא הא נהא לתמעיין דמשמחה ושמחה נהגו נהו ומתילא מאתות עניים מכלל לענין משמח ומשמחה זה וזה שיין נלא נהיה הא לתרגין נגמרא הא לענין הספד והתענית זה וזה שיין מכלל דשמחה ומשמחה ליכא דע״כ לא תניא הא נהא לתמעיין דמשמחה ושמחה נהגו נהו ומתילא

חד מינייהו [ד] ומיטרדי לאוקמי מלכא [ה]. ואמר ר׳ יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן לא יגעתי ומצאתי אל תאמן יגעתי ומצאתי תאמן הני מילי בדברי תורה אבל בפשא ומתן סייעתא הוא מן שמיא ולדברי תורה לא אמרן אלא לחבורי אבל לאוקמי גירסא סייעתא מן שמיא היא. ואמר מתלום: פרובני. דוסקיס: יגעתי. נמוהה: לאוקמי גירסא. שלא תשכחם ממנו: סייעתא דשמיא. ויש יגע ומצא מוצא: יחילו. יגלמו ודומה לו נבעיתה בעלמא הן נופלים: מי שלבו נוקפו. הילא מן העבירות שבלבו אומר כן: אל תתחר. אינו לשון גירוי אלא שלא תתאוה כמעשיו כמו

מסורת הש״ס עם הוספות

ד) [ומה מז:]. ב) מנחות דף קי. [עיי׳ ה:] [וש״נ].

היה קורא פרק שני ברכות יז.

מסיים ספרא דאיוב. על שם שמיוב כאילו הקרבתיו לפניך על גבי המזבח וחרצני. ר׳ יוחנן כי הוה מסיים [א] ספרא דאיוב אמר הכי סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה וכל למיחה הם עומדים אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם ועליו אמר שלמה [ב] טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו. מרגלא בפומיה דר״מ גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את

תורת אור השלם

א) וְיָדִיו לְרָצוֹן אֶמְצָי מִי הוּא זֶה אֲרֹנָי לִי לְעָנְדוֹ יְצוּרֵי [תהלים שם, מו]

ב) טוֹב שֵׁם מִשֶּׁמֶן טוֹב וְיוֹם הַמָּוֶת מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ: [קהלת ז, א]

חלק פרק אחד עשר סנהדרין צט:

עין משפט נר מצוה

יז א מ״י פ״ג מהלכות חשובה הלכה יד עיי׳ כס״מ:

יח ב מ״י שם הלכה יא:

הגהות וציונים

ז) [ראשונים ומה״י כגון מאן]. ס) [הכא״ר ליתא כרסוף שונגיינו וכרש״י שבע״ר: ע) ברש״י דברי״ה]. ל״ל ופחריה ורש״י ע״ז. וכ״ה ביר רמ״ה ובפירוש שבאה״ת. וכ״ה ברש״ש: כ) כ״ה ברש״י שבע״ר. ועיי׳ מהרש״ל.

זמר בכל יום. היה מקדר תלמודך לא״ע שקדור כפיך כומר והוא יגרום לך שחטא לעולם הבא [א] בשמחה ובצירים: נפש עמל עמלה לו. מפני שעמל בתורה מורם עומלת לו: כי אכף עליו פיהו. מפני שהוא מסיח בדברים [ב] כפיו תמיד כלומר שאל הממור ליצנא אחריתא ומר כלומר שעוסק בדברים וממילות חדיר תדיר נעשה ומר כך החוזר על התורה נעשה לו קדושה בפיו: תורה עוטלת לו. שמחזרת עליו ומנקשת מחת קונה למקור לו בעמי תורה וקדרייה [ג] ולא כך לתה מפני שאלף שכיף פיהו על דברי תורה: דרופתקי. טרמנין כלומר כל הגופין לעמל נגרלו: טוביה דדוכי. אמריו למי שזכה והיה עמלו וטרחו בתורה לשון אחר דרפתקי כיס אחוך שמשימין בו מעות כל הגופין נרתקין הם לקבל ולהכניס דברים אמריו למי שזכה ונעשה נרתק לתורה: לומר תורה לפרקים. ואיני לומר תדיר תדיר כמי שאין לו אמה וטועל פעמים זו פעמים זו: שנאמר

זמר בכל יום זמר בכל יום אמר רב יצחק בר אבודימי מאי קרא שנאמר [ד] נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר אמר רבי אלעזר כל אדם לעמל נברא [ה] שנאמר [ו] כי אדם לעמל יולד איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר [ז] לא אמוש ספר התורה הזה מפיך הוי אומר לעמל תורה נברא והיינו דאמר רבא כולהו גופי דרופתקי נינהו טוביה לדוכי דהוי דרופתקי דאורייתא

שהיה מזנע יצחק: לרחקה. מחמת כעסי הסביבה שהיה להם לגרילה: ביפו קצר חטים. לאחר שקלנו הסדה שהכל כשמין ליכנס בתוך שדה חבריהן: יברוחי. כדמתרגמינן ולא לאיתפרש מאי היא: פיגלי וסביפסי [ופכפוף]. מיינן אחרים פיגלי עיקרי עצמים והוא ממיני בשמים ומאכלות של אומן עצמים קרי פיגלי (וקפנבן) [וסכפקין] נמי מין בשמים: מעוון. תוכיה: שלום שלום. תרחי זימני אחד למעלה ואחד למטה: פלפירין של מעלה ושל מטה. כדכתיב בעטוון שמים וליקוד ארץ: אשר עשו בחרן. דמתרגמינן דשעבדו לאוריאתא בחרן וקרי להו עשייה: כאילו עשאו. לאותו דבר מעוה: והלא אהרן הכה. דכתיב (שמות ז) (ויאמר [ח]) אל אהרן קח מטך ונטה ידך: מגלה פנים בתורה. מעין פנים כלפי עומקי תורה מגלה פנים משמעם לן דמתיר מלפיקורוס דאפיקורוס היינו דאית ליה אפקירותא בעלמא: אלא למ״ד טבוה תלמידי חכמים עצמן אפיקורוס הוי. כ״ם

מסורת הש״ס עם הוספות

ה) [ברכות דף ז: ע״ב, ב) [נדרים ז: ע״ב מסכת ד״ת דרש בכ״ב ע״ב]. ג) ברכות ז: ע״ב כ״מ ד) ברכות ז: ע״ב כ״מ עח., ד) שקלים דף ב, ה) [תוספ׳ פרק ח].

תורת אור השלם

א) נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה לּוֹ כִּי אָכַף עָלָיו פִּיהוּ: [משלי טז, כו]

ב) כִּי אָדָם לָעָמָל יוּלָּד וְבְנֵי רֶשֶׁף עָבְרוּהוּ עוֹף: [איוב ה, ז]

ג) לֹא יָמִישׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַכָּתוּב בּוֹ כִּי אָז תַּצְלִיחַ אֶת דַּרְכֶּךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל: [יהושע א, ח]

אבן דרוש ח׳ ישראל

סיבה – מעשה
מסובב – תוצאה

אך הכוונה, כי אף שיש לתורה הק׳ג״כ סיבה ומסובב כמו לשאר מלאכות ומלאכות, [שהסיבה היא לימוד החכמה ועשיית הפעולה, והמסובב הוא השגת החכמה בשלימות וגמר הפעולה, כמו כן בתורה הסיבה היא הלימוד והעיון היטב בעומק ההלכה עד מקום שידו מגעת, (כי אף מי שלומד לשמה צריך לתת לב לפלפל ולירד לעומקה של הלכה, לא כמו שחושבין רוב העולם שדוקא מי שלומד שלא לשמה להיות חכ״ל ורב צריך ללמוד ההלכה על בוריו, אבל מי שלומד לשמה לא יעבוד לבכו לא יעבכוהו עקולי ופשורי, ויבטח כי יניח ירדן אל פיהו בלי עיון והשגחה, אף שלא ידע מאי קאמר, מאחר שלומד לשמה, כי אף שמקיים בזה מצות ודברים בם אבל לא יצא בזה ידי חובת ידיעת התורה, שהיא מ״ע בפ״ע והמתמה שיהיו ד״ח מסוגיים בפיו, ומדברי קבלה אמור לחכמה אקוחי אח וגו׳). שהוא עיקר המצוה לעמול בה בכל יכולתו לידע הדבר על בוריו, וזה העורה הוא הסיבה, והשגת החכמה בידיעת התורה היא המסובב, דהיינו התכלית המבוקש ביניעתו], עם כל זה יש חילוק גדול בין כל החכמות והמלאכות לתורתנו הקדושה. כי כל הדברים העיקר הנכסף לאדם בהם הוא התכלית שיהיו המסובב, ומי יתן והיה מגיע התכלית המסובב עלת הסיבה היה טוב יותר, ולהיפך אם עמל בחכמה או מלאכה כל ימיו ולא הגיע, לא עשה כלום ולשוא היה כל עמלו ויגיעו, משא״כ בתורתנו הקדושה שהעיקר היא הסיבה דהיינו היגיעה בשלימות לידיעת התורה לעומקה, ואם יגע בשלימות אפי׳ לא הגיע מעלה עכ״ז נחשב ג״כ שהגיע אל התכלית. (עיין בשלרך מכוונה ע בביאה לעתים דרוש ל״ה, וביאור בזה מרז״ל פ״ק דמגילה יגעתי ולא מצאתי אל תאמין). והשלימות כאילו הגיע כל חללי דעלמא, כמאר״ל בסנהדרין (צ״מ.) אל״ר אלעזר אדם לעמל נברא כו׳ ואיני יודע אם לעמל הם נברא אם לעמל מלאכה כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא, מי לא ידע אדם זה שעיקר בריאת העולם היה בשביל התורה, וכ״ש האדם שהוא תכלית הנבראים כולם איך יעלה על הדעת שנברא לעמל מלאכה. ולדבריו יובן היטב, כי היה אפשר לטעות שבתורה ב״כ העיקר הוא רוב ההשגתה שהוא המסובב, אל״כ מי שהוא בתולדה בעל שכל זך מהיר ולב נבון, (ולבריו חלוקים למלאכה), הוא דוקא נברא ללמוד התורה, כי הוא מוכשר לקבל רוב תורה וחכמה ויגיע אל התכלית הנכסף. אבל גם השכל בתולדה ותלמודו קשה עליו כברזל, שאף אם ייגע כל ימיו לא יגיע מלומה, א״כ לא יגיע אל התכלית, זה ולזה לא נברא רק לשמש לעורך העולם, [כמאמר״ל פרק הרואה (ל״ח.) כן זומא דאה אוכלא ע״ג מעלה בהר הבית אמר מי׳ וברוך שברא כל אלה לשמשני. וכמאר״ל לבעו רחמי איתכלי על עליה דאלמלא עליה לא מתקיימי איתכליה] וזה שעור לגמרי מעשק התורה. ע״כ אמר כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו, הוי אומר לעמל פה נברא, שכל אדם חייב לקבוע עכ״פ עתים לתורה, ואפילו גם המות ואבריו מוקנים רחייבים למלאכה ג״כ א״י לפעול א״ע מזה, [כ״ל דמוכח מקרא הכי דאל״כ פיו למה נברא] . כי אין ניווי הבורא להגיע אל הידיעה בשלימות, כי לא עליך המלאכה לגמור, רק שתהיה היגיעה בחמידות ובשלימות גדול, (וכמאר״ל ולא אתה בן חורין וגו׳), עד שמלוו לא יכלה השגה, אפילו לא ידע מלומה הוא לדיק גמור, ואחוב יותר אצל הקב״ה ממי שהשיג בשכלו חלק גדול מן התורה והיה זה בלא יגיעה מרוב זכות שכלו ומהירותו, שהוא לא ימהר עוף לנ״ע, ואדרבא יירא גיהנם על מיעוט ההשתלות, וע״ז אר״ל כוף פ״ה לתורה בן הא הא אומר לפוס לערבא אחרא.

מנחות – פרק יג משנה יא – לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר, וְלֹא אַתָּה בֶּן חוֹרִין לִבָּטֵל מִמֶּנָּה. אִם לָמַדְתָּ תּוֹרָה הַרְבֵּה, נוֹתְנִים לְךָ שָׂכָר הַרְבֵּה.

אבות – פרק ב משנה טו – אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט, וּבִלְבַד שֶׁיְּכַוֵּן אָדָם אֶת דַּעְתּוֹ לַשָּׁמַיִם.

מהר״ל – דרך חיים – על מסכת אבות – שם

ויש כאן לשאול שאלה גדולה, דכאן משמע כי הכל לפי רוב התורה שלמד, שהרי אמר אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה, ואילו בפרק קמא דברכות (ה, ב) רבי אלעזר חלש, על לגביה ר׳ יוחנן חזיה דהוה קא בכי רבי אלעזר, אמר ליה אמאי קא בכית, אי משום תורה דלא אפשת [למדת], שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשם שמים. והשתא משמע דמרבה וממעיט שניים, וכאן אמר אם למדת תורה הרבה שיש לך שכר הרבה.

יש לתרץ דמה שאמר אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה חיינו בשביל העמל, דהכי אמר רבי יוחנן אי משום דלא אפשת בתורה שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשם שמים, אם כן יש לך שכר הרבה בתורה לפי העמל והטורח, וזה נכון. ומפני כי יש לאדם לחשוב כי אין שכר חס ושלום על התורה בעצמה, כשם שאין הבעל בית נותן שכר למי ששכר אותו לבנות בית ולא בנה דבר שראוי אל הבעל הבית ואין כאן פועל אחר שיגמור המלאכה, וכך יחשוב שלא יהיה לו שכר על התורה כאשר לא גמר התורה. ועל זה אמר לא עליך המלאכה לגמור, כי לא נתנה התורה רק שיהיה האדם עמל בה, אבל שיהיה גומר התורה שאין זה מענין האדם.

תפלת השחר פרק רביעי ברכות כח:

עין משפט נר מצוה

לם א ב מיי׳ פ״ו מהל׳ תפלה הלכה ה׳ סמג עשין יט טור״ש ת״ח סימן נ״ל סעיף ד׳: לא ב מיי׳ שם עושה״ע סימן נ״ז סעיף ד׳: לב ג מיי׳ פ״ז שם הלכה ה׳ סמג שם טוש״ע ת״ח סימן נ״ז סעיף ג׳:

טהור ולא על טהור ממא ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם בציאתו מהו אומר מורה אני לפניך ה׳ אלהי ששמת חלקי מושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מושבי קרנות שאני משכים והם משכימים אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים אני עמל והם עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר אני רץ והם רצים אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת [ב]: ת״ר • כשחלה ר׳ אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו

מסורת הש״ס עם הוספות

ג) [מגילה ד:] אם אינו יכול לירד. ד) שבת דף עז. ה) על פי תהלים נה כה. ו) לקמן לה.

חפץ חיים על התורה – פרשת בחוקותי

אבל הענין הוא כך, בנוהג שבעולם מי ששכר פועל לתפור לו בגד או מנעלים, והפועל יעמול בזיעת אפים כל היום וכל הלילה ולא יתפור את הבגד או המנעלים, כלום יקבל את שכרו, הלוא לשוטה יחשב אם יבקש. כי הלוא הבעל הבית עיניו נשואות, ואם לא השלים מלאכתו אף אם יעמול שבוע שלם לא ישלם לו. כי לא עבור העמל הוא מקבל שכר אלא על המעשה. ועמל בלי מעשה אין בו תועלת.

לא כן הוא הדבר בלימוד התורה. אנו נצטווינו לעמול בתורה, ובפירוש רז״ל שעל היגיעה הדברים אמורים. ואף אם לא יבין הענין לאשורו, כמ״ש ד״ל בניטין (מג, א) אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל תחילה, עם כל זה הוא מקבל שכר על העמל, ואף אם המלאכה לא נעשתה. וזהו כוונת המאמר אנו עמלים ומקבלים שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, על העמל ולא על המלאכה.

ספר חסידים – סימן תתשסד

ואם אדם טורח בזה העולם למודדים אע״פ שאין לו לב עתה, יהי לו לב במתיבתא דרקיע [א]

[א] יעוין בזהר וישב קפ״ה א כל אינון מלין דאיהו

חתם חכין יראת ה׳ ודעת קדושים תמצא. ע״כ אם בחורת ה׳ חפצו וכל מגמתו. ועי״ז בחורתו יהגה יומם ולילה. והי׳ כעץ שתול על פלגי מים אשר לא ימוש מעשות פרי ה״נ יגעתי ולא מצאתי אל תאמן כי א״א להבמ״ד בלא חידוש. אשר פריו יתן בעתו דייקא כי לפעמים אינו משיג האמת עד אחר מחשבות רבות ועיונים עמוקים כי מן ה׳ עת לכל חפץ מתי יוציא חידוש זה וימצא ס׳ זו וכדכתיב יצפין לישרים תושיה׳ שהקב״ה צופן וטומן החושי׳ עד זמנה והיינו פריו יתן בעת״ו, ומ״מ ועליהו לא יכול כל הסברו׳ והס״ד והה״א שעלה לא יכול לאדבקא לון כדקא יאות ואיהו אשתדל בהו כולהו עלאן במעוהי מתקנין ואורייתא תמלל ביה, הה״ד והקיצות היא תשיחך וראה ניצוצי זהר קדושים פ״ה ב אות א.

חולין קמב ע״א לא יכול לאדבקא לון כדקא יאות ואיהו אשתדל בהו כולהו עלאן במעוהי מתקנין ואורייתא תמלל ביה, הה״ד והקיצות היא תשיחך וראה ניצוצי זהר קדושים פ״ה ב אות א.

סופר בדעתו בחחלה לא ישובו ריקם לגמרי כי יש בהם אור ה׳ וכל אשר יעשה יצליח אם אומר ב׳ או ג׳ אופנים הכל אמת כי כל אשר יעשה יצליח כי כמו האילן שעושה כמה פירות וכולם טוב למאכל ונחמד למראה ה״נ כל אשר יעשה יצליח:

מכתב מאליהו – חלק ג׳ עמ׳ 10

אין קונים אלא בעמל

„אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו״ (פסחים נ.) — לא בשכלו אלא בידו! פירוש: מה שקנה בהשתדלותו בעמל. מכאן שלעולם הבא אין תורתו של אדם נדונה לפי כשרון שכלו, אלא לפי עמלו בתורה. וכן מפורש בכתוב (משלי ט״ז, כ״ו): „נפש עמל עמלה לו״ — רק מה שעמל בו שלו הוא כי נעשה קנין בנפשו׳. נמצא, שחכם מהיר־השכל, חזק־הזכרון ובעל הרבה יכולות, אבל יגיעתו בתורה היתה מעטה — יהיה עם־הארץ לעולם הבא! ואילו אחר ששכלו גס, וכרונו חלש וידיעותיו מעטות, אבל עמל ויגע הרבה בתורה — ישיג הרבה בעולם הבא, מפני שמה שרכש על ידי עמלו הוא כולו שלו. והיינו בחינת „עולם חסוך ראיתי — עליונים למטה ותחתונים למעלה״ (פסחים שם).

נמצאנו למדים, כי מהיר־השכל אשר לא יזדרז ויעמול ללמוד, יהיה חלש־ההשגה לעולם הבא, אבל הזריז בעמלו, הוא אשר יהיה מהיר בהשגתו בעולם הבא, זהו שכרו חלף זריזותו. זה ביאור מה שכתוב במסילת ישרים פרק ז׳:

„הזריזות היא מדת שלמות גדולה... ומי שמתגבר ותופש בה כל מה שיוכל, הנה לעתיד לבוא יזכה לה באמת, אשר הבורא ית׳ יתנה לו בשכרו, חלף מה שהשתדל אחריה בזמן עבודתו״.

אגרות חזון איש – חלק א, אגרת ב

מכתבך הגיעני. אם אמנם רצוני הוא להצלחת הלומדים הצעירים בלימודם ירגישוני כשהדבר לנגד עיני מבלי משים, וכאילו אני רואה מן המפריעים העומדים על דרכם, ואשר הסיבה העיקרית בסדר הלימוד שצריך זהירות יתרה, לעשות את העיקר לעיקר, והוא העיון בבירור הכללים והפרטים בכל סוגיא שיהי׳ המשא ומתן שגור ושנון, לזכור את ה„לכאורה״ ואת המסקנא, את ההלכות הודאות ואת אלה שנותנים מקום לדיון, ועיקר הזה דורש עמל ומלחמה פנימית נגד העצלות בשינון כמה פעמים אף בלי חידוש, ולחזור על אתר כמה פעמים ולדקדק בדברים שאין השכל נהנה מהם בתחלתן ואדרבה מכבידים עליו, אבל העמל זה הוא עמל התורה אשר כל סגולות לימוד התורה נאמר על עמלה, ואמנם אחר העמל נפתח שער אורה חדש אשר השכל מתענג ללא קץ, ויש ליזהר מלהאריך בהסברת סברא, ולעומת זה להאריך בגמ׳ בעיון הפשט ובירור מסקנותיו.

מד. לימוד ספר הזהר מרומם על כל לימוד בשגם לא ידע מאי קאמר כ, ואף שיטעה בקריאתו, והוא תקון גדול לנשמה. לפי שהגם דכל התורה שמותיו של הקב"ה, מ"מ נתלבשה בכמה ספורים ואדם הקורא ומבין הספורים נותן

כ. דברי מרן חיד"א ז"ל נובעים מכתבי האר"י ז"ל וז"ל, מי שלא זכה להבין אפי' הכי יקרא הלשון כי סגולתו לזכך הנשמה ולהאירה זהר נפלא, ובפרט דברי התקונים שהם מזככין הנשמה. ואם זכה ללמוד זוהר יעיין בכל מלה ומלה, כי כל אות הוא חידוש בפני עצמו, והדברים הנראין כפשוטים אינו רק סוד כי הוא כולו אור. הצלחת לימוד זה מסוגל בלילות הארוכים אחר חצות ובע"ש אחר חצות ובשבתות ויו"ט, ובפרט בסוכה בימי הסוכות ובליל

דעתו על פשט הפשוט, אבל ספר הזהר הן הסודות עצמן בגלוי והקורא יודע שהם סודות וסתרי תורה אלא שאינו מובן מקוצר המשיג ועומק המושג.

שבועות כי אז ההצלחת לימוד זה, עכ"ל. ועי' בר"מ פרשת נשא[44] הובא באגרת הקודש בתניא[45], משמע דהלימוד זוה"ק הוא סגולה לקרב קץ הגאולה, וז"ל והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע, בהאי חבורא דילך דאיהו ספר הזהר כו', ובנין דעתידין ישראל למטעם מאילנא דחיי דאיהו האי ספר, יפקון ביה מן גלותא ברחמים, ויתקיים בהון[46] ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר כו', עכ"ל בקיצור, עיי"ש באורך מזה.

44. דף קכ"ד ע"ב. 45. סי' כ"ו. 46. דברים ל"ב י"ב.

אדרת — חלק ב - סימן מד — תפארת

אדם הלומד תורה בלי הבנה, האם מקיים בלימודו זה מצות תלמוד תורה

בשו"ע הגר"ז (הלכות ת"ת פ"ב הי"ב) כתב שאם מוציא בשפתיו את הדברי תורה שלומד אעפ"י שאינו מבין אפילו פירוש המלות מפני שהוא ע"ה ה"ז מקיים מצות ולמודהם, ולפיכך כל ע"ה מברך ברכות התורה בשחר מפני הפסוקים וכן כשעולה לספר תורה. ע"ש. ובהלכה י"ג (שם) כתב במה דברים אמורים בתורה שבכתב אבל בתורשב"פ אם אינו מבין הפירוש אינו נחשב לימוד כלל ואעפ"כ יש לאדם לעסוק בכל התורה גם בדברים שלא יוכל להבין וכו'. ע"ש. וכ"כ היעב"ץ בסידורו (הלכות תלמוד תורה הי"ב). ע"ש. ולמדנו מדבריהם, שבתורה שבע"פ לא מקיים מצות ת"ת כלל שאינו נחשב לימוד כלל. ולכאורה יש להעיר בזה ממ"ש הרמ"א או"ח (סימן קנ"ה סעיף א') דאף מי שאינו יודע ללמוד ולך לביה"מ ושכר הליכה בידו וכו'. ע"ש. ומשמע דמי"מ שכר לימוד אין לו בכה"ג. וכ"נ מדברי השו"ע ביו"ד (סימן רמ"ו סעיף א'), אולם יש לדחות דשם איירי דאינו יודע לקרוא ולכן הו"ל תרתי לגריעותא משא"כ אצלינו שהוא קורא רק שאינו מבין מה שקורא.

והעירוני בזה לדברי הגמ' בברכות (ו:) אמר ר' זירא אגרא דפרקא רהטא ופרש"י (שם) עיקר קיבול שכר הבריות הוא שכר המרוצה שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גירסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר לימוד, ועי"ש בגמ' אמר רבא אגרא דשמעתתא סברא ופרש"י (שם) שהוא יגע וטורח ומחשב להבין טעמא של דבר. ע"ש. וע"ע במהרי"א בח"א (שם). ע"ש. ולעד"מ שיש מכאן סיוע גדול לדברי שו"ע הגר"ז (הנ"ל), והנה כדברי המג"א (הנ"ל) כתבו ג"כ בפמ"ג ובשו"ע הגר"ז (שם) וכ"כ בערוך השולחן (שם) ובקיצור ש"ע במסגרת השלחן (סימן כ"ז סעיף ה') ובמ"ב ובכף החיים (שם). ע"ש. וא"כ לכאורה הוא דבר המוסכם שאם אינו מבין אינו נחשב לימוד.

ויש להוסיף דמבואר במג"א (סימן מ"ז סק"א) שמ"ש בשו"ע (שם) שהכותב דברי תורה יש לו לברך לפני כן ברכות התורה זהו רוקא בכותב ספרים לעצמו דרך לימודו ומבין מה שהוא כותב. אבל סופר המעתיק ואינו מבקש להבין מה שהוא כותב א"צ לברך דאין זה לימוד. ע"ש. וכ"כ במ"ב (שם סק"ו) בשם האחרונים ע"ש. (ובבאר היטב (שם סק"ב) ובחיי אדם (כלל ט' הי"א) משונים בזה את דברי הגר"ז (שם סק"ב) לדברי המג"א (הנ"ל). ע"ש, ולכאורה דבריו הם ענין אחד, כיעו"ש. וכ"נ מדברי הביאור הלכה (שם בד"ה אעפ"י) ע"ש ודו"ק) ובשו"ת ויברך דוד ח"ב (צבי וחמיד סימן קע"ד) בתב להקשות מכאן דמשמע דאף בתורה שבכתב בענין שיבין את מה שקורא דרוחק להעמיד דוקא בתורה שבע"פ. ע"ש. ובנראה דמשמע ליה יותר דאיירי בסופר סת"ם, שבסופר סת"ם אין הוא רק כותב אלא (הנ"ל) מבואר דלא איירי בסופר סת"ם, ובוודאי דבריו הם ענין אחד, כיעו"ש. ובכ"ג מדברי הביאור הלכה (שם בד"ה אעפ"י) ע"ש ודו"ק) ובשו"ת שו"ת אור לציון ח"ב (עמוד רפ"ז) שכתב לחלוק ע"ד החיי אדם (הנ"ל) ועוד אחרונים שהצריכו לכותב סת"ם לברך לפני בן ברכות התורה מכיון שצריך להוציא בפיו מה שכותב שאעפ"י

דהרי החיי אדם לא בא עלה מדין כתיבה כדיבור אלא מצד שצריך להוציא מפיו מה שכותב כיעו"ש. אלא שעדיפא מינה לכאורה הו"ל לפי סברתו ודעתו הרחבה לדינא שאף שמוציא את הד"ת בפיו אין צריך לברך ע"ז מכיון שאין כאן לימוד כלל ועיקר (וכל שכן לדידן שאין צריך להוציא מפיו כאשר כותב סת"ם או ע"פ בתפילין וכנ"ל שכל החשש שמא יוציא מפיו שאין לברך אלא שאף אם יוצה להוציא מפיו לא יברך וכנ"ל) ודו"ק.

ועיין בספר שני לוחות הברית (מסכת שבועות דף נ"ה סע"ב) שהעתיק את לשון ספר כד הקמח (באות ת' תורה) שכתב שקריאת התורה מצוה גדולה היא אעפ"י שלא יבין מה שקורא ובלבד שידע שהוא קורא וכו' ולכן קריאת התורה כשיודע שהוא קורא מצוה גדולה היא ושכר גדול יש לו והוא שדרשו בפ"ק דעבודת כו"ם לעולם לגרס אינש אע"ג דלא ידע מאי קאמר וכו' וכתב ע"ז השל"ה (שם) ומצאתי כתוב והפלא שאמר הכתוב והגית בו יומם ולילה וגומר יורה כי ההגייה לבד והיא הקריאה בה תבוא אל זה הסגולה וכ"ש אם יהיה עם זה טוב ההבנה בעצמה ממנה ומהשגת תעלומותיה וכו'. ע"ש. וע"ע בשו"ת ויברך דוד (הנ"ל) שכתב בשם שו"ת ארץ צבי (סימנים י"א וכ') שתורה שבכתב הוא עצם המצוה אף שלא נתקיים התכלית. משא"כ תורה שבע"פ עיקרו ותוכנו אינו אלא ההבנה ולבאר תורה שבכתב, ומבואר דס"ל דאף שאינו מבין את מה שקורא יש לו מצוה גדולה והוא לכאורה כמו"כ בשו"ע הגר"ז (הנ"ל). ועיין בספר מגדים חדשים (הנ"ל) שהראה מקור לדברי שו"ע הגר"ז מדברי התנד"א זוטא (פ"ב) וע"ש. ונראה דאשתמטיה דברי הכד הקמח הנ"ל (ומדברי כד הקמח הנ"ל נראה שלומד שמה שאמרה הגמ' בע"ז גבי לעולם ליגרוס וכו' הוא אף בלי שום הבנה (ובהחיד"א (הנ"ל) ודעימיה, ולכאורה קצ"ע שמדברי השל"ה נראה שלומד בדעת הכד הקמח דאיירי בתורה שבכתב והרי בגמ' בע"ז בפשטות איירי בתורה שבע"פ או ג"כ בתורה שבע"פ ולא רק בתורה שבכתב. ועיין בשו"ת ויברך דוד (הנ"ל) שג"כ פירש כהשל"ה. ע"ש. ורוחק כנ"ל). ועיין להחיד"א במורה באצבע (סימן ב' אות מ"ד) שכתב כיו"ב לגבי ספר הזוהר הקדוש ע"ש. ועיין בשו"ת יבי"א ח"א (חאו"ח סוף סימן כ"ו) שמעיון לענין נכנס ג"כ לענין הנ"ל וציין בזה לעוד ספרים, גם הובא בדבריו (שם) בשם כמה פוסקים שבספר הזוהר מהני אף ש"אינו מבין מה שקורא. ע"ש. (ועיין בשו"ת ויברך דוד (הנ"ל) שהביא מספר מקור חיים לבעל החו"י (סימן נ') דס"ל שיוצא י"ח אף בלי הבנה ושב"כ המהר"ל בלשון לימודים. ע"ש. וי"ל ע"ד בפרט מ"ש בדעת הפמ"ג הנ"ל ואכמ"ל. ולפי"ז גם ע"ה מברך ברכות התורה אי משום תורה שבכתב כמושש"ו בשו"ע הגר"ז ועוד (הנ"ל) אי משום הנ"ל. (וע"ע בשו"ת יבי"א ח"ד (חאו"ח סימן ח' אות י"ז) בשם שו"ת שמן ראש חאו"ח (סימן ה' אות ד') מ"ש גבי ברכה"ת לע"ה ע"ש).

וראיתי בקונטרס "ברייתא דרבי ישמעאל" (עמוד ס' והלאה) שהאריך בנר"ד והביא מהנזירות שמשון (סימן נ') שכתב להקשות ע"ד המג"א הנ"ל מהזוה"ק (פרשת קדושים דף קל"ט) שלימוד בלי הבנה נחשב ללימוד קצת והשיב ע"ז בקונטרס הנ"ל שהזוה"ק איירי באחד שמתאוה ללמוד ולהבין ואינו יכול לכן נחשב ללימוד משא"כ באחר שיכול להבין. ע"ש. (וזה בדומה למ"ש החיד"א הנ"ל). אולם נראה שאין צריך להגיע לזה דלפמ"ש בשו"ע הגר"ז (הנ"ל) שאף שאין נחשב ללימוד אפי"ה יש לו ללמוד ולעתיד לבוא ילמדו אותו את כל מה שלא הבין, בלא"ה ניחא. עוד כתב שם להקשות בשם הנזירות שמשון הנ"ל מהגמ' בע"ז (יט.) הנ"ל. ע"ש. וכבר התבאר לעיל מה שיש ליישב דברי המג"א ודעימיה (וא"צ להגיע למ"ש ליישב בקונטרס הנ"ל).

עוד כתב שם מהמאמ"ר (סימן נ') להקשות בזה ע"ד המג"א הנ"ל כי מאחר שתיקנו זה כדי שכל אדם ילמד בכל יום מקרא משנה גמרא והדבר פשוט שלא כל האנשים מסוגלים ללמוד הפירוש ולהבין הדברים ושבהבריתא, ושראה בשם ספר יש נוחלין שכתב כהמג"א ופשיטא דיש לחוש לדבריהם ומי שבר הכי יש לו לחזור הפירוש ולבוין בו הקריאה. ע"ש. ולפמ"ש החיד"א (הנ"ל) בדעת המג"א שמי שאינו בר הכי יוצא י"ח אף בלי הבנה ניחא קושייתו, ועכ"פ גם המאמ"ר חושש לדברי המג"א ודעימיה וכן נראה עיקר. ובקונטרס הנ"ל מאריך הרבה לפלפל בדברי המאמ"ר וע"ע שם במילואים והוספות שבסוף הקונטרס (עמוד קכ"ג אות ב' והלאה) ע"ש וי"ל ע"ד. גם ראיתי בספר קול יהודה להרב י. גרשוני (עמוד תמ"ד והלאה) שהאריך בזה ע"ש והרבה מראיותיו אינם מוכרחות לע"ד מה גם שלא זכר מדברה פוסקים שהראו בדברינו הנ"ל

גדר תלמוד תורה וגדר עמל התורה ויגיעה

והנה אמרי' נפנהדרין נ"ט ב' אדם לעמל תורה יולד עי"ש ומבואר דהעמל הוא מעבה כפ"ע שלכן אדם עולה, ולהחכן פ"ב דאבות אם נאדם תורה הרבה אל תמיהו עוזה לעצמן כי לכך נוצרת, וכן ביאר התפ"ם עה"פ אם נמוקומי מלכו שדרשו חז"ל שהיו עמלים בתורה וכדפיר"ש, והעיר מדוע נקטה התורה בעמלות לשון מוקים.

וביאר המפ"ם דמוקים היינו מצוות שאין אנו יודעים ומניעים עצמם וזהו היסוד של עמל התורה שהעיקר הוא העמל אף שלבסוף אינו משיג וכ"כ הטפ"מ שם והביא נשם המהר"ל דלכן מבארים לעסוק בד"ת אף שאינו משיג דמ"מ הוא עוסק בתורה וכ"ה תמיד בזוה"ק לאשחדלא אורייתא עיי"ש, וכן הביא שו"ע הרב פ"ב הי"ג בשם זוה"ק פר' וישב דאע"פ שאם אינו מבין הפירוש אינו נחשב ליומד כלל אעפ"כ יש לאדם לעסוק בכל התורה גם בדברים שלא יוכל להבין ולעתיד לבא יוכה להבין ולהשיג כל התורה שעסק בה בעוה"ז ולא השיגה מקולר דעתו ע"כ. והנאור בשם"כ בס"ח פי' תתשס"ד שרוכה להשיג ולהבין לעתה"ל כפי שעור שהחיינע בעוה"ז עיי"ש, והיינו כמבואר דעיקר הסכר הוא על העמל וכ"כ בחוויו פ"ד מאבות מ"י ואם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה ליתן לך כי השכר לפי ריבוי העמל והטורח לא לפי ריבוי הלימוד ולהמן לפוס נעבלא אבבא עיי"ש.

אמנם נראה דשאני זה מצות ת"ת משאר מצוות, דנשאר מצוות כתב המהר"ל פ"ג דאבות מ"א שנעשר המצוה דע"ז אמרי' לפום נערא אגרא הוא דבר בפ"ע ולא שייך אל המצוה ולכן אמרי' דהי אזיר בתמצוה אלה כתתורה שאין אמה יודע מתן שכרן של מצות והיינו מצד המצוה עצמה, שיכול להיות שיש יותר שכר על קלה מתחתורה משא"כ מצוה שהי' בה טורח ונעל דהשכר הוא בשביל הטורח וההוצאה וכדתנן לפום נערא אגרא בה ודאי אינה השכר לפי ריבוי ההוצאה עיי"ש, משא"כ בתורה נראה דהעורת הלימוד התורה הוא העיקר נדר המצוה, ההה בתגאר לעיל מ' ב' דעיקר מצות ת"ת הוא תלמוד שהוא לימוד הבנרא עיי"ש ובברכות ו' ב' אמר רבא אגרא דשמעתא סברא ופיכ"ש שהוא יגע וטורח ומחשב להבין טעמו של דבר ע"כ. והיינו דע"ז עיקר השכר וכדפיר"ש שם ד"ה אגרא דפיקא, ומשמע דזהו עיקר המצוה של בנרא שהוא יגע וטורח והו מגדר המצוה של הבנתם שיעמול בתורה. ועיי' לעיל מ' ג' סק"ח.

והנה המג"א סי"ח מ' ג' אחד אדם אומר המשנה ואינו מבין אינו נקרא לימוד ולכן צריך לעמוד הפירוש, ובש"ע הרב פ"ג מהל' ת"ת הי"ג כתב דזהו דוקא בשלין בידו לבין וקורא בגלי דעת, ובכלה דגם בשלין בידו להבין מ"מ צריך שישמהל להבין כפי שכלו ובזה אינה מצות יגיעה ובמבואר לעיל.

ומבואר מיהא דיסוד המצוה דעמל התורה הוא העמל עצמו שטורח להבין אף שאינו משיג

ולפ"מ נראה לבאר מה שהגמ' במגילה ו' ב', דת"ר יתקן אם יאמר לן אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן אל תאמן עיי"ש ומבואר דאם יגעתי בל"ל עי"ל שישמצא והנה משמע שעיין עמל התורה אף שלא יוכל לשיג ומבין ולכן נמי כתוב בתורה לשון בחוקותי וכמש"כ הרמב"ם.

הא דילפי' מושגנתם שאדם מצווה לעיין ולהעמיק בתוכם להבין תורה על בוריה ובמבואר בקידושין ל' ב' ובספר המצוות להר"מ מ"ע י"ח עיי"ש, ובזה עיקר המצוה היא עמל התורה וכדאמר רבא בברכות וכדפיר"ש שם, וכיון שיגע וטורח להבין מקבל שכר אף שאינו משיג ואדרבה עיקר השכר הוא על העמל.

והנה בהגהות מזירות שמשון בשו"ת מי' ג' כתב להוכיח דלא כהמג"א מהא דאמרי' בע"ז י"ט ב' אמר רבא לעולם אינגרס אינש אע"ג דלא ידע מאי קאמר, ומוכח דמקיים מצות ת"ת אע"ג דלא ידע מאי קאמר.

ונראה דאדרבה, מהתם מוכח כהמג"א דהתם פירש"י גרסה נפשי לתאבה, מבוב תאוה לתורה הייתי שונה לפי היכולת אע"פ שאיני טוחנה הדק ליכנס בעומקה ע"כ. ומוכח דגרסה היינו שאינו נכנס לעמקה אבל עכ"פ ודאי לומד את הפירוש הפשוט ורק שאינו מעיין לדמות מילתא למילתא להקשות ולתרץ, וכדפיר"ש שם דגרסה היינו כריתיים של בנוסות המתלקין חטה לשנים או לארבע לצורך מאכל עיי"ש, והיינו דנעי' עכ"פ לבינו למאכל. וכן כאיתי בהקדמה לפ' מקור שנת שדייק מש"כ רש"י שם ילמד אדם מרבו עד שתהא ניכרת התלמוד-ופירושו שנורה לו נפיו ע"כ. ומבואר דגם אם אינו מעיין, נעי' בכ"פ שילמד נמי פירוש התלמוד ובלא"ה לא הוי לימוד וכמש"כ המ"ח.

ובעין יוסף על עין יעקב הביא בשם הגר"א דהא אמרי' בגמ' אע"ג דלא ידע מאי קאמר היינו בכבוד, ולפי"ז לא קשה כלל קושית המזירות שמשון.

ועי' מש"כ המיד"א במורה אצבע סי' ב' אות מ"ג ובמראים עין ע"ז י"ט א', דביאר מש"כ הגמ"א שאם אינו מבין אינו נקרא לימוד היינו דאפי' שיבין רק פירוש המילות אף שאינו יודע הפירוש אמיתי כמו שפירשו המפרשים נמי נחשב לימוד, ועוד שם שקשה הגאונות מזירות שמשון דבזהר פר' קדושים עמ' קל"ט עה"פ לא תקלל חרש כתב דאף שאינו מבין נחשב ללימוד קצת, ואפשר דגם כונת הזהר דמבין עכ"פ פירוש המילות, ועי' במיד"א במורה אצבע שם אות מ"ד, דלימוד הזהר אף שאינו מבין כלל הוא מיקון גדול לנשמה ומ"מ לא נתברר אם מקיים בזה מצות ת"מ כיון שאינו מבין כלל.

והחיד"א במראים עין שם מי' אם המ"ח מהגמ' בע"ז, דהתם מיירי כשאין בידו להבין והמ"ח מיירי שיש לו שכל להבין וקורא בגלי דעת, ובכלה דגם כשאין בידו להבין מ"מ צריך שישמהל להבין כפי שכלו ובזה אינה מצות יגיעה וכמבואר לעיל.

ומבואר מיהא דיסוד המצוה דעמל התורה הוא העמל עצמו שטורח להבין אף שאינו משיג

ופ"ע מהגמ' במגילה ו' ב', דת"ר יתקן אם יאמר לן אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן אל תאמן עיי"ש ומבואר דאם יגעתי בל"ל עי"ל ומבין ולכן נמי כתוב בתורה לשון בחוקותי אף שאינו משיג ומבין ולכן נמי כתוב בתורה לשון בחוקותי וכמש"כ הרמב"ם.

ו) והנה מצינו בעמל ויגיעה הם מרי מילי וכמו שאמרו בילקו"ש פר' אמזינו עה"פ יערוף כמטר לקחי, מ"ל משה לישראל אתם יודעין כמה עבר עלטעלתי על המורה וכמה עמל עמלתי בה וכמה יגיעה יגעתי בה כעין שנא' ויהי שם עם ה' ארבעים יום, ולפי"ז נ"ל הטעם דבשהדרין נקט אדם לעמל מורה יולד ובמגילה ו' נ' נקט יגעה ומצאת תאמין.

ונראה דעמל הוא הטרחא בלימוד המורה עמל פה ושמל מחשבה וכמבואר לעיל, ויגיעה היינו שמוגע עצמו מתעסוקות וחמדות עוה"ז.

והבאור מה בשמ"כ המלשין בשמשי נ' דכדי להשיג מורה לאמיתה צריך יגיעה רבה לטרוח את המומר וכדאמרי' פה בשלא תאכל וכו' ולפי מרוקן שהמומר כן יוכה לרוח ממרום בהשגת המורה וכמו שהאריך בזה בהמכר"ל בנתיבות עולם נתיב המורה דכיון שהמורה היא שכל אלקי צריך לזכך את המומר עיי"ש, ולכן אמרי' גמי מצאתה בתורה שזהו השגת חלקו בתורה לשון יגיעה דע"י יגיעה ימצא.

ונראה להבנת' בשנגילה מיירי בחלקו של אדם בתורה וכמש"כ המלשין והגר"א וכזה מוכרח שישיג שזהו תקון שלמותו וכמש"כ שו"ע הרב, וכ"כ ההפלאה בהקדמתו לבמובנה דמיאר שם את הגמ' בשבת ס"ג ב' ליגמר אינש והבל ליסבר בשבתמילה אדם צריך לגמור ולסדר מבחנו מבשבת חכמים קדמונינו ואח"כ יתבונן בחסלי ה' עליו להמציא חלקו ולכך אמר ה' ולכך הוא בטוח האדם שאם יתיגע יגיעה כמ"ש יגעתי ולא מצאתי אל תאמן וכו' והטעם כיון שהיא חלקו שבשביל זה בא אל העולם לחדש חלקו בתורה בודאי יתמלאה עיי"ש, אחמבם בחל התורה דזהו גדר המצוה דושגנתם הוי מצוה לעתות בכה"מ כולה ובזה אינו מוכרח שישיג.

ולפי"ז נראה לבאר מיהא עדיפות ללמוד דבר שלנו אפן לכיון שזהו חלקו בתורה א"כ מוכרח שישיג והוי תקון ושלמות לנפשו ועוד בשמשיג בתורה מיהא כבוד התורה להגדיל תורה ולהאדיר משא"כ בשעמל ואינו משיג, ועיי' בדרשות אם"מ דף מ"ה, שהלומד תורה ולבבות ואינו רואה לחדש בה דבר זה אינו בכון כי ה' אפן להגדיל תורה ולהאדירה כי מלבד התורה שנתנה לנו עוד לפון ליסרים מוסיה מה שהלמיד ואיך עמיד לחדש בכל יום ממיד והוא עדיין בגנו אלו בתוכן המורה יש"ם עיי"ש ובמש"כ בפר' בחוקותי, ומבואר דלהשיג את חלקו המיוחד לו בתורה הוי מיוב משום להגדיל תורה ולהאדירה והיינו מיוב בכבוד התורה וכמבואר לעיל מי' ג' עיי"ש.

נמצא לפי"ז דיסוד היגיעה הוא לטעבר בתענוגי עוה"ז וכמש"כ הרמב"ם פ"ג מהל' ת"ת הי"ג אין ד"ח מתקיימין כמי שמרבה עצמו עליהן ולא נאלו שלומים מתוך עידון ומתוך אכילה ושתיה אלא כמי שמתיגע עצמו עליהן ומעבר גופו תמיד ולא יתן שנה לעינו ונעפעפיו תנומה עיי"ש והיינו כדתנן בחגיגה נדברים שהתורה נקנית בהם בטעמו ד"ח בטעמו חפוגב בטעמו שנה וכו', וכן אמרי' במדרש תנחומא פר' אם שמוטבע יש בה נער גדול ונדול שינה עיי"ש, ואולה דעניין של גדול שינה אינו רק משום שקינה המורה אלא דהוי מנאי בהשגת המורה וכמ"ש.

הלימוד העיוני

א. מצוה להעסיק בתורה.

כתיב ושננתם לבניך (דברים פ"ו ז') ואמרינן בקידושין לי' ושננתם שיהו ד"ח מחודדים בפיך ופירש רש"י חוזר עליהם "יבדקן בעומקם" שאם ישאלך לא תצטרך לגמגם אלא שתוכל לומר לו מיד, וכתב הירא"ים מ"ע רנ"ד, לא ילמוד אדם כלא סברא ויקרא ולא ידע מה יאמר אלא צריך לשמש ת"ח וללמוד סברתם ואמרינן בברכות ו' ע"ב אגרא דשמעתא סברא[1], וכתב הרמב"ם (מעילה פ"ח ה') ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה"ק ולידע סוף ענייניהם כפי כחו, עור איתא בעירובין נ"ה ע"א, לא בשמים היא שאם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה, וכתב על זה בהעמק שאלה (סי' י"ט ד"ה למימר מיניה) וז"ל, המשיל דבר שהוא שכלי ועמוק לדבר שהוא בשמים ללמד אפילו זהוא כ"כ גבוה משכלך כמו שהוא בשמים צריך אתה לעלות ולהשיגה והיינו ע"י מודעים וה"כולות להעמיק מעט מעט עד שישיג על בוריו עכ"ל, ועי' עוד מש"כ בענין זה בספר חובת הלבבות (שער חשבון הנפש ס"ג האופן החמישי) וז"ל, האופן החמישי הוא חשבון הנפש שיעשה לעצמו על שהוא מתעצל מלהבין את ספר תורת האלוקים ומתיחס בארשות לידיעת חכנו, דבר שהוא לא היה עושה אלו היה מקבל ספר מהמלך שאז אלו היה מסופק בהכנתו וכו', הוא היה מרכז בו את כל לבו ושכלו כדי להבין את חכנו והיה מצטער צער רב כדי לעמוד על כוונת המלך בספרו, ויאמר לעצמו מה היית עושה זאת כדי להבין ספר של אדם חלש וכן חמותה כמוכה, א"כ פי כמה יותר אתה חייב לעשות זאת כדי להבין את הספר של אלוקיך[2], אשר הוא חייך וכו', ואיך א"כ הרשית לעצמך אחי להתעלם מספר האלוקים ולהסתפק בידיעת הדברים הקלים שבו המובנים משטחיות דבריו ולזלזל בענינים העמוקים והנסתרים שבו עכ"ל.

ב. ההכנה היא עיקר הידיעה.

כתב בספר ראשון לציון (מהאה"ח הק') וכפי שהובא בספר אילת אהבים עמוד ר"ג, וז"ל צריך לטרוח בתורה להשיג עומקה לא לשטחיות הדברים אלא החכמה וההתבוננות בה להוציא דבר מחוך דבר "כי זהו עיקר הידיעה שנצטוינו עליה", ועי' עוד מש"כ הלבוש מרדכי בהקדמתו לבבא קמא, בהא דאיתא בברכות מ"ו ע"ב שרמי בר חמא לא רצה לצרף לזימון זה שלמד ספרא וספרי והלכתא בתחשבו אותו לע"ה יען שלא שימש ת"ח, וז"ל "כי עיקר ידיעת התורה לא בקיאות צורת הדברים, אך עיקר הידיעה היא סברת והכנת הדברים, וכמאמר חז"ל בברכות אגרא דשמעתא סברא, אם אחד בקי בהלכה אחת ואינו ידוע סברת והרגש הדברים לא נוכל לומר כי חסר לו מקצת הדבר אבל כל הדבר חסר לו, "כי עיקר הדבר הוא סברת הדבר", וע"י הסברא מתהפך הדיינים היראים מן הקצה אל הקצה וכו', ומשום זה אף מי שלמד כל הש"ס אם לא הורגל בדורכי הסברות ע"ה נקרא עכ"ל, ולענין לימודים הנוגעים הלכה למעשה כתב הגר"א (מעלי פט"ו ח') טוב שילמוד מעט בצדקה וכו', ממה שיקבע על יד הרבה אך לא במשפט שאין יודע הדין על בוריו[3]. ועי' שו"ע או"ח סי' א' ד' טוב מעט תחנונים בכוונה מהרבות בלא כוונה. ועי"ש במקור חיים דה"ה לענין לימוד תורה.

ג. לא ידקדק בעיונו יותר סראי.

עי' ים של שלמה (הקדמה לחולין ד"ה אמר שלמה) וז"ל, אנו מניחין רובן ומעמיקים במקצת חצאי מסכתות ויוערים יום ולילה בעמוד אחד ולמחר התעיף. עיניך בו ואיננו וכו', ומצינו בחכמים המצירים על הדבר ראו בחזיון ל"ה כמה מדבריהם התורה נענשו על הדבר כי על ידם נתמעטה התורה ולומדיה וכן נגלה להם בחזיון הלילה "כי על דבוי הדיעות נתחדשו הנזירות", וע"ש עוד דראוי להמתין בזה עד ביאת הגואל שיתקיים בנו מקרא שכתוב וראשפוך רוחי על כל בשר וגו', ונהיה לומרים ולא נהיה שוכחים עכ"ל, ועי' עוד מש"כ הגר"א קוטלר זצ"ל (משנת ר"ה ס"ח עמ' נ"ה), וז"ל וא"א לדקדק בדברים קלושים, ואף בדברים שאינם נחוצים כ"כ ליסודות הדברים וההלכה[4], ובאמת ע"י בירור הענינים ורבוי הדיוקים אין יוצא הענין מחוור, ועי"ש ח"ג עמ' כ"ו וז"ל, וביותר מטעה אותו היצר בדרכי לימוד לא נכונים לרייק יותר מדאי, ובזה שתי רעות חדא שלומדים מעט מזעיר[5], והרי החיוב הוא ללמוד כה"ח כמפורש בכמה מקומות וכו', באמת מפסידים גם במה שלומדים כי נמשכים נגד יסודות אמתיים בתורה וחוקרים בדרך הגיון ומעמיד על שכל עצמו שזה ממש היפך החורה ומפסידים מאוד ביכולת הלימוד וטועה ורוצה לירד לעומק ההלכה ובאמת אין הדברים מתבררים אצלו כלל ורוצה להעמיד על שכלו המלא הקדמות מוטעות וחסרון ידיעה בתורה ובדרכי החורה עכ"ל, ועי' אגרות החזו"א ח"א ב', וז"ל ויש ליזהר מלהאריך בהסברת סברא ולעומת זה להארך בגמ' בעיון הפשט ובירור מסקנותיו.

ד. מצוה לקנות דרכי הלומדות וההבנה.

ע' מש"כ הגר"ס (אור ישראל סי' כ"ז) בענין מ"ע דושננתם וז"ל, יסוד המצוה הזאת כולל שני פרטים וכו', ב' הוא היכולת להתחכם בתורה לחדד השכל לשנון ולהיישירו שיוכל לישא וליתן במלחמתה של תורה ולעקור הדים בפלפולו וכו', והנה ככל אשר ירבה להתחכם ולהתעצם במקצועות האלו בבקיאות וחריפות כן יבין וישכיל יותר בידיעת משפטי התורה הלכה למעשה לחדש דינים מדעתו ולהכריע בין השיטות, וסוף החכלית הוא להגיע למעלה הנראית בבחינת נעלה להורות הוראה לעצמו ולאחרים וכמו שיאמרו שאם ישאלך אדם עכ"ל, וכעין זה כתב גם בספר דברי יהושע (מאמר ג' פ"ב) ע"י"ש בנדרי מ"ע דושננתם וז"ל, הגרך השני בלימוד התורה הוא בעסקו בה להיישיר שכלו ולשננו שיהא יכול ללמוד ולדעת להבין ולהשכיל בתלמודו למירמי ולמפרק למיסבר ולפלפל לחדש בה חדושים או להבין היטב מה שלומד וכו', והלימוד הזה והוא להתייגע בתורה שיהיה יכול ללמוד ולדעת וכו', בו הוא מקיים וכו', מצות ושננתם וכו', כי כל המרבה ומעמיק בחכמת החורה להיות יכול ללמוד ולהבין דרכה ומתחכם בה הוא מקיים מצות ת"ח באופן נעלה ואחיא מרשא דושננתם עכ"ל.

ותאני זה שיקנה דרכי הלימוד וההבנה הוא תנאי מוכרח למי שרוצה לחדש בתורה דע' מש"כ הקצות"ח בהקדמתו, וז"ל ומ"ש בזוהר הענוג מאן דמשקר במילין דאורייתא וכו', היינו מאן דלא ידע אורחיה דאורייתא, אבל מאן דאית ליה ידיעה באורחיה דאורייתא דהיינו שרואה כמה פעמים שכוון אל דברי הראשונים דאינון קשוט דאורייתא דילהון קשוט, לזה ראוי לחדש כפי שכלו וכחו עכ"ל, הרי שתנאי מוכרח לקנות אורחין דאורייתא לילך בנתיבותם של הָרָבָּתֵינוּ הראשונים כדי שלא יהיה ח"ו בכלל משקר במילין דאורייתא, וכן המנהג בישיבות הק' מקדמת דנא לשים הדגש על ריבוי המו"מ בהלכה מתוך מלחמתה של תורה כדי להקנות לצעירים הדרך הנכונה בלימוד החורה[6], והעיקר שיהיה בררכים אמתיים[7], ומי שקנה מדרגה זו אף שחסרים לו עדיין חלקים גדולים בידיעת החורה כבר בשם תלמיד חכם יכונה[10].

ה. גם ע"י דבור חחדוח יועיל לחוספת בעסקות הבנה.

סוכה מ"ו ע"ב, כתיב אם שמרע חשמע, אם שמרע בישן חשמע בחדש, ופירש רש"י אם אתה מחזר על חלמידך ששמעת חשמע בחדש אתה מחדש בו להבין דברים חדשים מתוך חשמר ישנים, ואם יפנה לבבך להחיאש על מה שלמדת כבר מלחזור שוב אין משמיעין אוחך[11], ועי' עוד במהרש"א עירובין נ"ד ע"א על הא דאמרינן החם ד"ח נמשלו לדד וכו', וז"ל שמתוך שמחזר על לימודו חמיד מוצא בו טעם ודבר חידושי, ועי' עוד בספר משנת ר' אהרן (ח"א עמ' ס"ח) שכתב מכח זה שגם בחזרת הפעם המאה ואחד מקיים מ"ע דושננתם שיהו מחודדים בפיך וז"ל, אכן מזה ששיכחו חכמים מה שלמדו מקרוב מאה ואחד לא למדנו שגם אחרי שינון של מאה פעמים עוד אפשר להוסיף בידיעת והכרת הענינים שבתורה, דאל"ה אלא שהוספה אין כאן ואינו מקיים בלימוד זה את המצוה של ושננתם שיהו ד"ח מחודדים בפיך ואין בזה אלא גילוי לתקף אהבת התורה הרי מצד חביבות התורה בלבד אינו רשאי להזניח שאר חלקי החורה דהרי אוהב ללמוד כה"ח כולה, אלא ודאי ריש תועלת בלימוד הפעם הק"א להעמיק יוחר בידיעה והבנה ומקיים בזה ושננתם עכ"ל.

---

1. ע"ש כרש"י עיקר קבול השכר סברא, שהוא יוע ובוחה להבין טעמו של דבר עכ"ל; ועי' עוד שי"ח מן השמים (לר"י מפרוידע) עמ' ט"ו וז"ל, וכל מי שמחשב מחשבות ומוכר בהלכות החמורות ובספקים החמורים נאהב ונחמר לפני המלך וזהו שאמרו אגרא דשמעתא סברא והדברים והמחשבות ההם הם כמרגליות היקרות בעיני.

2. ובפרט דאיתא בספרי דר"ה הם כהרים החלויים בשערה, דעי' ספרי האוינו פ"ל ויאמר אליהם שימו לבבכם וגו', מלמד שצריך אדם שיהו עיניו ולבו ואוזיו מכוונים לד"ח וכן הוא אומר (יחזקאל פ"מ ד') כן אדם הוא כעיניך וכאוזיך שמע ושים לבך לכל אשר אני מראה אותך וגו', ושמח לבך למכוא הבית בכל מוצאי המקדש, והרי הדברים ק"ו ומה ביהמ"ק שנראה בעינים ונמדר ביד צריך שיהו עיניו ולבו ואוזיו מכוונים, ד"ח שהם כהרים החלויים בשערה על אחת כמה וכמה עכ"ל.

3. עי' בהקדמת ספר שב שמעתתא אות ה' שהביא דברי חובת הלבבות הנ"ל והוסיף בה"ל, ומזה יתעורר אדם מישראל כמה החיב להשיב בלי אחר לבבו ולבו לשאלת הנזכרת "פלפלת בחכמה" ולא להסתפק בספישות אלא שהקדמונים כאשר שכלם האמיתי לא היה צריכים כ"כ עומקי הפלפול כאשר אנחנו סה הינם ואפילו בימי אמוראים אמרו אין כאצבע בקיאה לסברא, ומכש"כ אנן יתמי דיתמי כמה אנו צריכים ומן זמנים להבין סברא אחת מקדמונינו ול"ו ולוה צריך פלפול רב.

4. ע' עוד בגר"א (אבן שלמה פ"ח ח') טוב לאדם שילמד מעט ומחוור תמיד ויידע כל רבר על בוריו ממה שילמד ויקבע הרבה ואינו יודע הדין על בוריו, והובא בשם הח"ח רכל זה רק לענין לימודים הנוגעים הלכה למעשה, (עי' חסדי חיים ע"ה עמ' קכ"ו במעשי למלך).

5. דבמה שנחוץ לידיעה מסקנת הדין וההלכה בלי בירבוי יונה אבות פ"ד ה', וז"ל והלומד ע"מ לעשות ר"ל שרעתו לפלפל בלימוד כדי לדעת אמיתת הדברים "ראצונו לטרוח כמה ימים ושנים להשיג דבר קטן ולהנות אח עצמו לו לבדו".

6. שהרי אין לדבר סוף וכמש"כ בעל הפלאה בהקדמת ספרו שלא יהיה עוסק רק בעיון לכל היום כי אין סוף ואין קצה לתכונת החורה, וכבר כתב הסמ"ג בהקדמתו למנין המצוות וז"ל, שלימות כל ימיו אלא יוכל להשיג לדעת מצוה אחת כשאמרה כע"פ מחמת אורך הנמי' ופלפולה ומצוה אחת מפוזרת הנה והנה והתורה ההוריה ושננתם שיהיו מעוות אצוות התורה מחודרים בפיך, ועי' עוד מש"כ בעל חוכם הלבבות בסוף הקדמת ספרו וז"ל, ודע כי כחר של בשר ודם הוא מדי חלש מלהשיג רבר על בוריו ואין ביכולת הטבע האנושי להגיע לעומק המושג.

7. עי' לקמן חורחן שעשועי ס"ו ענין רבוי הכמות מועיל לאיכות, דגם רכישת הבקיאות מהני לקנייח דרכי ההבנה, ועי' עוד לקמן הערה 9.

8. עי' ספר סדר היום (מרבינו מכיר) דף י"ג ע"ב בסדר הלימוד אחר התפלה וז"ל, וזה היה המנהג שנהגו לקבוע ישיבות לפלפל בהם סוגיות ורבורים קשים ואעפ"י שנראה כאבור הזמן אחר שאין מרציאין ממנו לא רק ולא משפט ומפני הענין שאמרנו כדי ללמוד ולהיישיר השכל כדי שירע להעמיק הענינים כאשר יבואו לירו כדי שיוציא לאור משפט, ועי' כלבוש מרדכי בהקדמתו לב"ק, דשעה אחת ביום יקבע ללמוד קצות עם חבר בלילו שיש לו שכל ישר, (וכ"כ מנין הגדא"מ שך שליט"א מכתבים ומאמרים ח"א מ' מ"ו מ"ז רבן יעשה שעה בשבוע ע"ש). ועי' עוד ספר חלא יועץ (ערך הלכה) וז"ל, ועל זה אמרינן חדי הקב"ה בפלפולא דאורייתא ולכן ראוי לכל ח"ח שחורתו אומנתו שיהא לו עת קבוע כל יום ללמוד הלכה אחת בפלפול עצום כפי כחו ראם אין יוכ משנה לפלפל בחכמה ולמוד ספרי רבותינו המפרשים המפלפלים בה עכ"ל.

9. עי' של"ה שבועות דף לי ע"ב ענין החילוקים יהיו בטלים ומבוטלים ומיתן שלא היו בעולם וכו', והנה יש כח משונעים האומרים החילוק מחדד, האומר כן דאיר לנוידה חדא אם כן וכי אומרים לאדם חטא כדי שיוכה חבירך ע"ז חטא גדול וגורא כזה ועוד כשנעשה מחודד שם עושה בחידודו הלא אין חידודו אלא שמכלה ימיו כדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת, ועוד אין נעשו ר"ח וי"ו וכל בעלי החוסי מחודדים רק ע"י לימוד תורת אמת וביקיאות מסכתות והתמדה וחורים חמיד וכו', ויהיה כ חידוד והיינו לחרץ בדרכים אמתיים וכו', ובפרט דקדקי רש"י כי בכל דבור ודבור של רש"י יש בו נסתרים ענינים מופלאים כי חיבר החבור שלו בדוח"ק.

10. עי' לבוש מרדכי בהקדמה לב"ק שהוכיח דבקרושין מ"מ אמרינן שתלמיד ששראלין אותו דבר הלכה במסכת אחת אפילו מסכת כלה דיורע לשביב נקרא חכ"ח, ואילו בברכות דף מ"ו אמרינן ש"מי בר חמא לא רצה לצרף לזימון אחד שלמד ספרא וספרי והלכתא בחושבו אותו לע"ה יען שלא שימש ת"ח, הרי שזה למד מסכת אחת ונקרא ת"ח וזה למד כל הש"ס ונקרא ע"ה, וע"ש בביאור הדבר וז"ל, כי עיקר הדבר הוא סברת הדבר וע"ז זה ע"ש הסברא מתהפך הדיינים היראים מן הקצה אל הקצה וכו', ומשום זה אף מי שלמד כל הש"ס אם לא הורגל בדרכי הסברות ע"ה נקרא אך מי אשר למד מסכת אחת ובה נשא ונתן והתרגל לקנות סברת הדברים ואם יאשלהנה הלכה אחת יאמר כרינו זה יקרא ת"ח כי הוא כבר התרגל להבין ולהורות וכל רבר הלכה שישמענה תחתנה ועד חכליתה יגיע עכ"ל.

עמל התורה

סעיף א
עמל חעיוני

א. גרול חחיוב לעסול בתורת בעסל העיוני.

כתב הירא"ים (מ"ע רנ"ו, כ"ה) דמצות עשה איכא בעמל העיוני לעמול בתורה כדי לרעת[1] וז"ל, צוה הקב"ה שילמדו ישראל את התורה — ויעמלו בה — כדכתיב בפרשת ואחחנן ולמרחם אותם ושמרתם לעשותם וכו', לא ילמר אדם כלא סברא ויקרא ולא ידע מה יאמר אלא שצריך לשמש ח"ח וללמוד סברתם וכו', ואמרינן בברכות פ"ק ו' ע"ב אגרא דשמעתא סברא ע"ל, וחידב זה מוסל על האדם בכל רגע ורגע כמש"כ הט"ו (אר"ח חקמ"ה י"ב) וז"ל, בכל עת ורגע מרחל עליו לעמול בחורה ולחרש בה כפי יכלתו, (והובא במ"ב שם ס"ק מ"ו), ווהו עיקר ליחוד התורה כמש"כ הפמ"ג (סי' מ"ז מ"ז י') וז"ל, הא דמברכין לעסוק בד"ח ולא אשר בחר בנו שנתקנה ב"כ על קריאת התורה י"ל כי עיקר היא שאנו למרין תורה שבע"פ ומחדשין חדושי ראורייתא רעמלים בתורה עכ"ל, ועל זה אמרו חז"ל, (ע"ז ה' ע"ב) לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לנול והכוונה על עמל העיוני, (והובא לקמן אות ב').

ב. ישים עצמו כשור לעול, לשעבר כחות נפש לעיון ההלכה.

איתא בש"ס (ע"ז ה' ע"ב) לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול, וכתב על זה המהר"ל (דרוש עה"ח עמו' י"א) וז"ל, לעולם ישים עצמו כשור לעול וכו', ישעבר בה כח הנפשי אשר לו אל החורה בבחינת השור שכחו גדול וכו', אשר בו יעמול בתורה לעיין בהלכה בעיון קשה ונמוק עד כי יעשה עצמו בזה כשור הזה המשוה בכחו כל חל גבוה ולעקור קרקע קשה לחרוש ולפרר בכח שלו את הכל וכו', וכן הדבר ממש אם יש לאדם לפניר עיון קשה ביוחר הוא משוה כל עקום ודבר קשה בעיונו וכח נפשו עכ"ל, ועי' גם בחת"ס חולין ז' ע"א ר"ה והנה דשור לעול עניגו כשור לדריא המשדר עמקים וכרוב וחני המעיין ורולה מים מבארות עמקים והוא החריפות ע"ש, ועי' עוד גר"א משלי פי"ד ד' לומדי תורה בפשט הפשטו נקראים חמורים והלומדים בפלפול המה נקראים שורים, ועי' עוד מש"כ הרמב"ם (ספר המורה ח"ג נ"א) דו"ל, כל זמן שקראת בתורה או שמעת אותה לא תחדל בכל ישותך ובכל מחשבתך מלהתרבו בהבנת מה שאתה שומע או קורא.

ג. ענין מאה פעמים ואחר גם בעמל העיוני.

ענין מאה פעמים ואחד האמור לענין רבוי החזרה (חגיגה ט' ע"ב), איננו בלעדי רק לדרך השינון והגיסא אלא שייך גם בלימוד העיוני ללבן הענין שוב ושוב ולחזור על צדרים וצדי צדרים מאה פעמים ויותר, כמו שהעידו על עצמם גדולי הדורות בהקדמה חיבוריהם, עי' ש"ך בהקדמת חבורו ח"ל, וברותי ושקלתי הכל בכף מאזניים וחזרתי על כל צדרים וצדי צדרים לא פעם אחת ושתים כי אם מאה פעמים ואחד, ועי' גם מש"כ הגר"ז מנאלוז"ין בהקדמה לבאור הגר"א לספרא דצניעותא וז"ל, אף כי היו ידיו רב לו ברחב שכלו ועומק ביצתר המלאה לה רעת מכבה דורות שלפניו עכ"ז לא היה סמוך לבו הטהור בזה עד אשר שקל במאוני שכלו שכל הקודש "כמה פעמים" וביציעה נוראה, וכעין זה כתב מרן הגרי"ז על אביו בהקדמה לחדושי רבינו חיים הלוי, בירר ותיקר ולבן וויקק תמיד דבריו כבירור אחו כירור וצירוף אחר צירוף ויבא אח דבריו בכור, "מאה פעמים פעם אחר פעם" ביציעה עצומה ובהתמקה כאלאה לקרב ולדחוק להוסיף ולברוא, ועי' מש"כ רש"י משלי פ"ד ח' על הפסוק סלסלה ותרממך וז"ל, סלסלה תפסה, היה חוזר עליה לרקרק בה כמו הכוצר על סלסלות החוזר והולך בכרם ומשיש ידו לבקש העוללות.

סעיף ב
עמל העיוני חכליח בשני עצמו גם בלי שמביא על הידיעה

א. המקום מתאוה שיהו ישראל עסלים בתורה.

איתא בתו"כ ריש בחוקתי על הפסוק אם בחוקתי חלכו וז"ל, מלמד שהמקום מתאוה שיהו ישראל עמלים בחורה, ועי"ש בר"ש ובדאב"ד דמקאסר אם קדריש, דאם הוא לשון בקשה דכתיב אם נא מצאתי חן בעיניך, ועי"ש בהגחות הגר"א וז"ל, אם בחוקתי חלכו

---

1. עי' במילואים סימן ד' שהכאתי רישנם אופני עמל שאינם מצות עשה מטורשת אלא רצון הי"ח ע"ש.

2. עי' ערך ביאים מ"ע י"ר וז"ל צוה אח ישראל שילמרו את התורה, "ויעבדו בה", ויתפללו לפניו דכתיב בפרשת עקב ואהבתה את ה' אלוקיכם ולעבדו בכל ולבבכם עכ"ל, (ואיתא כן בספרי עקב י"א י"ג לפי מ"ד אחד ע"ש), הנזכה דור מ"ע ונוסחה של עמל התורה שהרי היא מצוה נוספת על מצות הלימוד כמו שחילקה הראיה נתרתי, ולא הבאנו כן בסבים משום דלענין הלכה איכא בזה מחלוקת הראשונים ודעת הרמב"ם והגר"א דלעבדו בכל ולבבכם הוא על חפלה בלבד, עי' במילואים סימן ח'.

1. משמע מהנ"ל דמצוה עמל התורה אינה נמבית נמבית עשה דלשון אם הוא לשון בקשה, ועי' גם מכילתא (יתרו פרשה י"א), ר' ישמעאל אומר כל אם שבתורה דשון חוץ משלשה דהוי חורה, ואם תקריב מנחת כנוריים חוכה כ"ר"כ בם כסף חלוה אח עמי כיו"ר ואם מזבח אבנים חעשה לי, ולפ"ז גם האם כחוקתי חלכו הוי כרבר הרשות ראין על זה מ"ע מחוייבת, אולם עי' יראים מ"ע רנ"ד דגם על עמל התורה איכא מ"ע כמו שהוכיח לעיל סעיף א' א', ועי' מילואים סימן ד', שהמ"ע הוא רק על עמל המוסיף בכל, אבל עכל לקיים כמל הוי רק רבור ההכנה מאם בחוקתי חלכו ע"ש.

2. ועי' גם בחומ' (ב"ק כ' ע"א ר"ה ולא) דמה שלא שנה החנא בור קודם אש משום דא"כ הוי אחי אש מיניה ותחנא אגרוך להוריל חורה ואורייח. דבר שהלימוד עצמו הוא החכליח ולא רק הירייה היוצאת ממנו, ועי' ערך ירושלמי שבחרוץ פ"ר ב' דמקאסר אם קדריש, דאם הוא לשון הוריעו ההלכה הפסוקה הוא משום שהחורה צריך שחהא נדרשת במ"ט פנים ואילו היה מגלה לו בשלוב לא היתה נדרשת בהרבה פנים הוי שעסק החורה הוא חכליח בפ"ע גם בלי המסקנה היוצאת ממנו.

3. ועדיין צ"ב דלכאורה אין שום מצב שלא חחוסקי לו עוד יריעה בלימודו וכמו שאחז"ל אינו דומה השנוה סרקו מאה פעמים למאה ואחד, ומשו"ה מא"ן ליה אל חפטר מחוכם חמיד יכול להוסיף יריעה, וכ"כ הנמוק"י (ב"מ דף ט"ו ע"ב בדפי הי"ף) בשם הרמב"ן, דו"ל אפילו מי שלמד פרקו מאה פעמים צריך עיון גדול כתחלחה ואדבבה כל מי שהוא יוחר בקי צריך עיון יוחר גדול בהלכות הצריכות לשמועה שלו עכ"ל, וכ"כ הקרבן אהרן על הת"כ שם, ח"ל שלא חאמר הרי למרחי חכמח החורה אלף ואלמר חכמח אריה כי עדיין אם חחיה אלוף ומה"ה צריך ללכח ולהחנועע בהם ואינן רשאי להפטר מחוכם כי אחר שחשיג כל מה שחשיב עדיין חסר לן יוחר ממה שהשגח לאין שיעור, אולם עי' ברמב"ם (ח"ח פ"א ה"ז), וז"ל עד אימחי חייב ללמוד חורה עד יום מוחו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך וכל זמן שלא יעסוק בחורה הוא שוכח אבל אם יעסוק בה לא יסור מלבו עכ"ל, ומשמע שבלי חשש של שכחה היה שיעור שבו נחשב שכבר יודע כל החורה כולה ונפטר מעיקר המצוה.

4. ואולי מכאן השם "עמלי", דעמל פירושו יגיעה ולא הגילוה פירוח, עי' ארחות חיים מלוינ"ל (ח"א הל' ליל סמח עמו' פ"ג), על הא דדרש הקב"ה לבני בנים דאם עמלנו אלו הכנים וז"ל, כלומר בחם עמל האדם שעוה לאבדם, "שהיינו לרוץ נקרא עמלי" עכ"ל, אלא שבחורה גם יגיעה לריץ אינה לחינם רעיקר הבשר הוא לפי העמל, עי' במילואים סימן ז'.

5. ע"ש לבוחם של אדם לומר חורה אחת ולומר חורה ולא שכחה היה מחעסק שחים ושלש שנים וחוזר ומחעסק במלאכחו ולא היה משנה בה לעולם כל ימיו אלא מחוך שאדם למד ושכחה אינו מזיז ואינו מזיע עצמו סד"ח, רש"ש בדו"ר שעיקר כוונחו יחכרך שיעמול ויעסוק בה חמיד.

הלימוד העיוני

א. מצוה להעמיק בתורה.

כתיב ושננתם לבניך (דברים פ"ו ז') ואמרינן בקידושין ל' ושננתם שיהו ד"ת מחודדים בפיך ופירש רש"י חזור עליהם "ובדוק בעומקם" שאם ישאלך לא תצטרך לגמגם אלא שתוכל לומר לו מיד, וכתב היראים מ"ע רנ"ד, לא ילמוד אדם בלא סברא ויקרא ולא ידע מה יאמר אלא צריך לשמש ת"ח וללמוד סברתם ואמרינן דברות ו' ע"ב אגרא דשמעתא סברא[1], וכתב הרמב"ם (מעילה פ"ח ה') ראוי לאדם להתבונן במשפטי התוה"ק ולידע סוף עניניהם כפי כחו, עור איתא בעירובין נ"ה ע"א, לא בשמים היא שאם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה, וכתב על זה בהעמק שאלה (סי' י"ט ד"ה למיגמר מיניה) וז"ל: המשיל דבר שהוא שכלי ועמוק לדבר שהוא בשמים ללמד אפילו זוא כ"כ גבוה משכלך כמו שהוא בשמים צריך אתה לעלות ולהשיגה והיינו ע"י מודעים וחזבולות להעמיק מעט מעט עד שישיג על בוריו עכ"ל, ועי' עוד מש"כ בענין זה בספר חובת הלבבות (שער חשבון הנפש ס"ג האופן החמישי) וז"ל: האופן החמישי הוא חשבון הנפש שיעשה לעצמו על שהוא מתעצל מלהבין את ספר תורת האלוקים ומתיחס בארישות לידיעת תכנו, דבר שהוא לא היה עושה אלו היה מקבל ספר מהמלך שאז אלו היה מסופק בהבנתו וכו', הוא היה מרכז בו את כל לבו ושכלו כדי להבין את תכנו והיה מצטער צער רב כדי לעמוד על כוונת המלך בספרו, ויאמר לעצמו מה היית עושה זאת כדי להבין ספר של אדם חלש וכן תמותה כמוכה, א"כ פי כמה יותר אתה חייב לעשות זאת כדי להבין את הספר של אלוקיך[2], אשר הוא חייך וכו', ואיך א"כ הרשית לעצמך אחי להתעלם מספר האלוקים ולהסתפק בידיעת הדברים הקלים שכו המובנים משטחיות דבריו ולזלזל בענינים העמוקים והנסתרים שבו עכ"ל[3].

ב. ההבנה היא עיקר הידיעה.

כתב בספר ראשון לציון (מהאוה"ח הק') וכפי שהובא בספר אילת אהבים עמוד ר"ג, וז"ל: צריך לטרוח בתורה להשיג עומקה לא לשטחיות הדברים אלא החכמה וההתבוננות בה להוציא דבר מתוך דבר "כי זהו עיקר הידיעה שנצטוינו עליה", ועי' עוד מש"כ הלבוש מדרכי בהקדמתו לבבא קמא, בהא דאיתא בברכות מ"ז ע"ב שרמי בר חמא לא רצה לצרף לזימון זה שלמד ספרא וספרי והלכתא בחושבו אותו לע"ה יען שלא שימש ת"ח, וז"ל "כי עיקר ידיעת התורה לא בקיאות צורת הדברים, אך עיקר הידיעה היא סברת והבנת הדברים, וכמאמר חז"ל בברכות אגרא דשמעתא סברא, אם אחד בקי בהלכה אחת ואינו יודע סברת והדגש הדברים לא נוכל לומר כי חסר לו מקצת הדבר אבל כל הדבר חסר לו, "כי עיקר הדבר הוא סברת הדבר", וע"י הסברא מתהפך הדינים היוצאים מן הקצה אל הקצה וכו', ומשום זה אף מי שלמד כל הש"ס אם לא הורגל בדרכי הסברות ע"ה נקרא עכ"ל, ולענין לימודים הנוגעים הלכה למעשה כתב הגר"א (משלי פט"ז ז') טוב שילמוד מעט בצדקה וכו', ממה שיקבץ על יד הרבה אך לא במשפט שאין יודע הדין על בוריו[4]. ועי' שו"ע או"ח סי' א' ד' טוב מעט תחנונים בכוונה מהרבות בלא כוונה ועי"ש במקור חיים דה"ה לענין לימוד תורה.

ג. לא ידקדק בעיונו יותר מדאי.

עי' ים של שלמה (הקדמה לחולין ד"ה אמר שלמה) וז"ל: אנו מניחין רובן ומעמיקים במקצת חצאי מסכתות וניעורים יום ולילה בעמוד אחד ולמחר התעיף עיניך בו ואיננו וכו', ומצינו בחכמים המצירים על הדבר ראו בחזיון הלילה כי כמה מרביצים התורה נענשו על הדבר כי על ידם נתמעטה התורה ולומדיה וכן נגלה להם בחזיון הלילה "כי על רבוי הדיעות נתחדשו הגזירות", ועי"ש עוד דראוי להמתין בזה עד ביאת הגואל שיתקיים בנו מקרא שכתוב ואשפוך רוחי על כל בשר וגו', ונהיה לומדים ולא נהיה שוכחים עכ"ל, ועי' עוד מש"כ הגר"א קוטלר זצ"ל (משנת ר"א ח"א עמו' נ"ה), וז"ל: וא"א לדקדק בדברים קלושים, ראף בדברים שאינם נחוצים כ"כ ליסודות הדברים וההלכה[5], ובאמת ע"י בירור הענינים ורבוי הדיוקים אין יוצא הענין מחוור, ועו"ש ח"ג עמו' כ"ו וז"ל: וביותר מטעה אותו היצר בדרכי לימוד לא נכונים לרייק יותר מדאי, ובזה שתי רעות חדא שלומדים מעט מזעיר, והרי החיוב הוא ללמוד כה"ת כמפורש בכמה מקומות וכו', באמת מפסידים גם במה שלומדים כי נמשכים נגד יסודות אמתיים בתורה וחוקרים בדרך הגיון ומעמיד על שכל עצמו שזה ממש היפך החורה ומפסידים מאוד ביכולת הלימוד וטועה שרוצה לירד לעומק ההלכה ובאמת אין הדברים מחבררים אצלו כלל ורוצה להעמיד על שכלו המלא הקדמות מוטעות וחסרון ידיעה כתורה וכדרכי התורה עכ"ל, ועי' אגרות החזו"א ח"א ב', וז"ל: ויש ליזהר מלהאריך בהסברת סברא ולעומת זה להאריך בגמ' בעיון הפשט ובירור מסקנותיו.

ד. מצוה לקנות דרכי הלומדות וההבנה.

עי' מש"כ הגרי"ס (אור ישראל סי' כ"ז) בענין מ"ע דושננתם וז"ל: יסוד המצוה הזאת כולל שני פרטים וכו', ב' הוא היכולת להתחכם בתורה לחדד השכל לשננו ולהיישירו שיוכל לישא וליתן במלחמתה של תורה ולעקור הרים בפלפולו וכו', והנה ככל אשר ירבה להתחכם ולהתעצם במקצועות האלו בבקיאות וחריפות כן יכין וישכיל יותר בידיעת משפטי התורה הלכה למעשה לחדש דינים מדעתו ולהכריע בין השיטות, וסוף התכלית הוא להגיע למעלה הנראית בבחינת נעלה להורות הוראה לעצמו ולאחרים וכמו שאמרו שאם ישאלך אדם עכ"ל, וכעין זה כתב גם בספר דברי יהושע (מאמר ג' פ"ב) עי"ש בגדרי מ"ע דושננתם וז"ל: הגדר השני בלימוד התורה הוא בעסקו בה להיישיר שכלו ולשננו שיהא יכול ללמוד ולדעת להבין ולהשכיל בתלמודו למירמי ולמפרק למיסבר ולפלפל לחדש בה חדושים או להבין היטב מה שלומד וכו', והלימוד הזה והוא להתייגע בתורה שיהיה יכול ללמוד ולדעת וכו', בו הוא מקיים וכו', מצות ושננתם וכו', כי כל המרבה ומעמיק בחכמת התורה להיות יכול ללמוד ולהבין דרכה ומתחכם בה הוא מקיים מצות ת"ת באופן נעלה ואתיא מדרשא דושננתם עכ"ל[7].

ותנאי זה שיקנה דרכי הלימוד וההבנה הוא תנאי מוכרח למי שרוצה לחדש בתורה דעי' מש"כ הקצוה"ח בהקדמתו, וז"ל: ומ"ש בזוהר העונש מאן דמשקר במילין דאורייתא וכו', היינו מאן דלא ידע אורחיה דאורייתא, אבל מאן דאית ליה ידיעה באורחיה דאורייתא דהיינו שדואה כמה פעמים שכוון אל דברי הראשונים ראינון קשוט ואורייתא דילהון קשוט, לזה ראוי לחדש כפי שכלו וכחו עכ"ל, הרי שתנאי מוכרח לקנות אורחין דאורייתא לילך בנתיבותם של רבותינו הראשונים כדי שלא יהיה ח"ו בכלל משקר במילין דאורייתא, וכן המנהג בישיבות הק' מקדמת דנא לשים הדגש על ריבוי המו"מ בהלכה מתוך מלחמתה של תורה כדי להקנות לצעירים הדרך הנכונה בלימוד התורה[8], והעיקר שיהיה בדרכים אמתיים[9], ומי שקנה מדרגה זו אף שחסרים לו עריין חלקים גדולים בידיעת התורה כבר בשם תלמיד חכם יכונה[10].

ה. גם ע"י דרכי החזרה יועיל לחוספת בעסקות ההבנה.

סוכה מ"ו ע"ב, כתיב אם שמוע תשמע, אם שמוע בישן תשמע בחדש, ופירש רש"י אם אתה מחזר על תלמודך ששמעת תשמע בחדש תתחכם בו להבין דברים חדשים מתוך ישנים, ואם יפנה לבבך להתיאש על מה שלמדת כבר מלחזור שוב אין משמיעין אותך[11], ועי' עוד במהרש"א עידובין נ"ד ע"א על הא דאמרינן התם ד"ת נמשלו לדד וכו', וז"ל: שמתוך שמחזר על לימודו תמיד מוצא בו טעם ודבר חידוש, ועי' עוד בספר משנת ר' אהרן (ח"א עמו' ס"ח) שכתב מכח זה שגם בחזרת הפעם המאה ואחד מקיים מ"ע דושננתם שיהו מחודדים בפיך וז"ל, אכן מזה ששיכחו חכמים את השונה פרקו מאה פעמים ואחר למדנו שגם אחרי שינון של מאה פעמים עוד אפשר להוסיף בידיעת והכרת הענינים שבתורה, דאל"ה אלא שהוספה אין כאן ואינו מקיים בלימוד זה את המצוה של ושננתם שיהו ד"ת מחודדים בפיך ואין בזה אלא גילוי לתקף אהבת התורה הרי מצד חביבות התורה בלבד אינו רשאי להזניח שאר חלקי התורה דהרי מחוייב אדם ללמוד כה"ת כולה, אלא ודאי ריש תועלת בלימוד הפעם הק"א להעמיק יותר בידיעה והבנה ומקיים בזה ושננתם עכ"ל,

---

1. עי"ש ברש"י עיקר קבול השכר סברא, שהוא יגע וטורח להבין טעמו של דבר עכ"ל, ועי' עוד שו"ת מן השמים (לר"י ממרויש) עמו' ט"ז וז"ל, וכל מי שמחשב מחשבות וסוכר בהלכות החמורות ובפסקים החסורים נאהב ונחמד לפני המלך וזהו שאמרו אגרא דשמעתא סברא והדברים והמחשבות ההם הם כמרגליות היקרות בעיניו.

2. ובפרט דאיתא בספרי דד"ת הם כהדרים החלויים כשערה, דעי' ספרי האזינו פ"ל ויאמר אליהם שימו לבבכם וגו', מלמד שצריך אדם שיחו עיניו ולבו ואזניו מכוונים לד"ת וכן הוא אומר (יחזקאל פ"מ ד') כן אדם ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך לכל אשר אני מראה אותך וגו', ושמת לבך למבוא הבית בכל מוצאי המקדש, והרי הדברים ק"ו ומה ביהמ"ק שנראה בעינים ונמדד ביד צריך שיהו עיניו ולבו ואזניו מכוונים, ד"ת שהם כהדרים החלויים בשערה על אחת כמה וכמה עכ"ל.

3. עי' בהקדמת ספר שב שמעתתא אות ה' שהביא דברי חובת הלבבות הנ"ל והוסיף בזה"ל, ומזה יתעורר אדם מישראל כמה הוא חייב להשיב על השאלה הנזכרת "פלפלת בחכמה" ולא להסתפק בפשיטות אלא שהקדמונים באשר שכלם האמיתי לא היו צריכים כ"כ עומקי הפלפול כאשר אנחנו פה היום ואפילו בימי אמוראים אמרו אנן כאצבע בקירא לסברא, ומכש"כ אנן יתמי דיתמי כמה אנו צריכים ומן ומנים להבין סברא אחת מקדמונינו ז"ל ולזה צריך פלקוד ו"ב.

4. עי' עוד בגר"א (אבן שלמה פ"ח ז') טוב לאדם שילמד מעט וחוזר חזיו וידע כל דבר על בוריו ממה שילמד ויקבץ הרבה ואינו יודע הדין על בוריו, והובא בשם הח"א דעל זה רק לענין לימודים הנוגעים הלכה למעשה, (עי' חפץ חיים עה"ח עמו' קכ"ז במעשי למלך).

5. דבמה שנחוץ לידיעת מסקנת הדין וההלכה עי' ברביתו יונה אבות פ"ד ה', וז"ל דהלומד ע"מ לעשות ר"ל שדעתו לפלפל בלימוד כדי לדעת אמיתת הדברים ורצונו לטרוח כמה ימים ושנים להשיג דבר קטן ולנהוג את עצמו על פי האמת."

6. שהרי אין לדבר סוף וכמש"כ בעל ההפלאה בהקדמת ספרו שלא יהיה עוסק רק בעיון כל היום כי אין סוף ואין קצה לתבונת התורה, וכבר כתב הסמ"ג בהקדמתו למנין המצוות וז"ל, שילמוד כל ימיו ולא יוכל להשיג לדעת מצוה אחת כמאמרה כע"פ מחמת אורך הגמ' ופלפולה ומצוה אחת מסוזרת הנה והנה והתורה הזהירה ושננתם שיהו מצוות התורה מחודדים בפיך, ועי' עוד מש"כ בעל חובת הלבבות בסוף הקדמת ספרו וז"ל, ודע כי כחו של בשר ודם הוא מדי חלש מלהשיג דבר על בוריו ואין

7. עי' לקמן תורחך שעשועי פ"ו ענין רבוי הכמות מועיל לאיכות, דגם רכישת הבקיאות מהני לקניית דרכי ההבנה, ועי' עוד לקמן הערה 9.

8. עי' ספר סדר היום (מרבינו מכיר) דף י"ג ע"ב בסדר הלימוד אחר התפלה וז"ל, וזה היה המנהג שנהגו לקבוע ישיבות לפלפל בהם סוגיות ורבורים קשים ואעפ"י שנראה כאבוד הזמן אחר שאין מוציאין ממנו לא דין ולא משפט ומפני הענין שאמרנו כדי ללמוד ולהיישיר השכל כדי שידע להעמיק הענינים באשר יבואו לידו כדי שיוציא לאור משפט, ועי' כלבוש מרדכי בהקדמתו לב"ק, דשעה אחת ביום יקבע ללמוד קצות עם חבר בגילו שיש לו שכל ישר, (וכ"כ מרן הגדא"מ שך שליט"א מכחבים ומאמרים ח"א מ' מ"ו מ"ז רכן יעשה שעה בשבוע עי"ש), ועי' עוד ספר פלא יועץ (ערך הלכה) וז"ל, ועל זה אמרינן חדי הקב"ה בפלפולא דאורייתא ולכן ראוי לכל ת"ח שחורתו אומנותו שיהא לו עת קבוע כל יום ללמוד הלכה אחת בפלפול עצום כפי כחו ואם אין ידו משגת לפלפל בחכמה ילמוד ספרי רבותינו המפרשים המפלפלים בה עכ"ל.

9. עי' של"ה שבועות דף ל' ע"ב ענין החילוקים יהיו בטלים ומבוטלים ומיחן שלא היו בעולם וכו', והנה יש כת משוגעים האומרים החילוק מחדד, האומר כן דאוי לנזיפה חדא אם כן וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חבירך ק"ו חטא גדול ונורא כזה ועוד כשנעשה מחודד מה עושה בחידודו הלא אין חידודו אלא שמכלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת, ועוד איך נעשו ר"ת ור"י וכל בעלי החוס' מחודדים רק ע"י לימוד תורת אמת ובקיאות מסכתות והתמדה וחזורים חמיד וכו', ויהיה, גם חידוד דהיינו לחדש בדרכים אמתיים וכו', ובסרט דקדוקי רש"י כי בכל דבור ודבור של רש"י יש בו נסתרים ענינים מופלאים כי חיבד החבור שלו כרוה"ק.

10. עי' לבוש מרדכי בהקדמה לב"ק שהוכיח דבקדושין מ"ט אמרינן שתלמיד ששואלין אותו דבר הלכה במסכת אחת אפילו מסכת כלה ויודע להשיב נקרא ת"ח, ואילו בברכות דף מ"ז אמרינן שרמי בר חמא לא רצה לצרף לזימון אחד שלמד ספרא וספרי והלכתא בחושבו אותו לע"ה יען שלא שימש ת"ח, הרי שזה למד מסכת אחת ונקרא ת"ח וזה למד כל הש"ס ונקרא ע"ה, ועי"ש בביאור הדבר וז"ל, כי עיקר הדבר הוא סברת הדבר ועי"י זה ע"י הסברא מתהפך הדינים היוצאים מן הקצה אל הקצה וכו', ומשום זה אף מי שלמד כל הש"ס אם לא הורגל בדרכי הסברות ע"ה נקרא אך מי אשר למד מסכת אחת ובה נשא ונתן והתרגל לקנות סברת הדברים ואם ישאלוהו הלכה אחת יאמר כרינו זה יקרא ת"ח כי הוא כבר התרגל להבין ולהורות וכל דבר הלכה שישמענה תתחוה ודע חבליחה ונוע עכ"ל